

SOKOL V NEMŠKI
POEZIJI VISOKEGA
SREDNJEGA VEKA

Mateja Gaber

UVOD

Ne glede na to, s kakšno vrsto dokumentov, rokopisov ali izročilom se ukvarjamo v medievistiki, skoraj vedno naletimo na živali. Živali so vpete ne samo v besedila in podobe, temveč tudi v arheološke najdbe, ritualne predmete, družbene predpise, pravo in heraldiko. Vpete so v ustno izročilo, pregovore, folkloro in pesmi. Nobeno drugo obdobje prej v zgodovini okcidenta ni tako intenzivno razmišljalo o živalih, jih opazovalo, opisovalo in preučevalo, kot je to počel srednji vek. Živali so bile v srednjem veku vseprisotne (prim. Pastoreau 2005: 53).

Živali sprva niso bile del besedila, ampak so zapis besedila *omogočale*. Velika paleta živalske prezence v vsakdanjem življenju je bila neločljivo povezana z njihovim intelektualnim, duhovnim in simboličnim pomenom. V svoji prvi literarni vlogi je bila žival podlaga, na katero so zapisovali besedila ali slikali (tudi živalske) podobe – bila je pergament, koženica, do popularizacije papirja v 14. stoletju najbolj razširjena podlaga za besedila in miniature.¹

Zapis ali poslikavo podob so mnogokrat omogočali drugi živalski predmeti, kot so denimo rogovi, živalske kosti, slonovina, peresa ali dlake. Od pozne antike do zgodnje renesanse so zapisovalci uporabljali gosja, račja, labodja ali krokarjeva peresa. Kravji ali bikovi rogovi so bili posodice za črnilo, prav tako školjčne lupine in polžje hišice. Iz slonovine ali drugih kosti so izdelovali ročaje, iz veвериčjih, bobrovih, jazbečevih in kunjih dlak čopiče, s pomočjo volčjih zob so polirali pozlate, z mehкими zajčjimi tačicami skrbno gladili iluminiran list. Iz nekaterih živali so pridobivali barvne pigmente, iz nekaterih drugih (ali njihovih produktov, denimo jajc, olja, voska, urina, mleka) sredstva za fiksacijo, lakiranje ali poliranje.

1 Pergament so pretežno izdelovali iz ovčje kože, redkeje tudi iz jelenove ali telečje. Bolj kot je bila žival mlada, toliko boljša je bila kvaliteta pergamenta. Za srednje veliko knjigo je bilo na primer potrebnih približno petdeset do sto ovčjih kož, ki so morale iti skozi dolgotrajno proceduro, preden so bile nared za besedilo ali poslikavo.

Lep primer uporabe roga (ki sicer ni naraven, ampak zlat, pa vendar gre za očitno živalsko konotacijo), sta t. i. zlata rogova iz Gallehusa, ki so ju – prvega leta 1639 in nato drugega leta 1742 – našli v Gallehusu severno od Møgeltønderja na južnem Jutskem (Severna Šlezija). Rogova datirata v obdobje 400 n. št., v t. i. germansko železno dobo, in spadata med najbolj znane danske arheološke najdbe. Na njiju se nahaja zapis v stari severnozahodni germanščini, ki je obenem najstarejši zapis v runah. Takole pravi: »Ek hlewagastiz holtijaz horna tawido – Jaz, Hlewagastiz (verjetno v pomenu: ta, ki ima slavne goste), Holtijaz (tisti, ki pripada Holtu), sem napravil ta rog.«²

Slika 1: Zlata rogova iz Gallehusa

2 Transkripcija: *ek hlewagastiz holtijaz horna tawido*.

Rogova sta doživela zanimivo usodo, saj ju je leta 1802 ukradel zlatar Niels Heidenreich in ju pretopil. Kmalu po kraji so izdelali repliki, vendar ti nista iz čistega zlata, kot sta bila izvirna rogova, temveč iz pozlačenega srebra. Danes ju poznamo le po risbah (gravurah) in opisih iz 17. in 18. stoletja. Repliki se nahajata v Nacionalnem muzeju v Jellingu.

Živali v besedilih zgodnjega nemškega srednjega veka

Ko govorimo o živalih v besedilu, lahko v srednjem veku izpostavimo tri tradicije: *biblično*, ki govori o stvarjenju živali, *naravoslovno*, ki je bila zbrana v antičnem vedenju o živalih, ter *magično*, ki jo najdemo v čarovniških urokih in krščanskih blagoslovih (Klinger & Kraß 2017: 10). Vse tri tradicije odražajo predkrščansko oz. pogansko izročilo, ki se je sčasoma preoblikovalo v krščansko, in vse tri tradicije lahko zasledimo tudi v nemški literaturi zgodnjega srednjega veka. Biblične zgodbe so doživele različne predelave v *Staronemški knjigi stvarjenja* (*Die Altdeutsche Genesis*), antično vedenje se zrcali v *Starovisokonemškem fiziologu* (*Der althochdeutsche Physiologus*), preostanke germanske magične tradicije pa najdemo v *Merseburških urokih* (*Merseburger Zaubersprüche*).

Staronemška knjiga stvarjenja je nastala v drugi polovici 11. stoletja in je predelava biblične *Knjige stvarjenja* v nemških verzih. V enoviti pripovedi združuje biblični zgodbi o nastanku sveta.

Prva biblična *Knjiga stvarjenja* govori o stvarjenju sveta v šestih dneh: Bog peti dan ustvari živali vode in neba, šesti dan pa kopenske živali in človeka. Hierarhija poteka torej od rib v morju preko ptic na nebu in kopenskih živali do človeka. V drugi biblični *Knjigi stvarjenja* je zaporedje drugačno: Bog je ustvaril človeka pred živalmi, saj ne bi bilo dobro, da bi

bil človek sam, zato mu je Bog dal pomoč. Iz prsti je oblikoval vse kopenske živali ter ptice na nebu in jih privedel pred človeka, da bi videl, kako jih bo ta poimenoval. Človek je sicer poimenoval vse živali, toda prave pomoči z njimi ni dobil, saj mu živali niso mogle delati družbe oz. so to počele v nezadostni meri. Bog je zato ustvaril še žensko, ki je lahko bila ustrezna družica. Pomembno je, da so živali človeku podrejene – to se kaže tudi v privilegiju, da jih človek sme poimenovati.³

Starovisokonemški Fiziolog opisuje rastline, kamne in živali ter alegorično opozarja na odrešenje. Izhaja iz prepričanja o resničnosti narave – fantastične živali in njihove značilnosti so zanj znanstvena resničnost. Ni zadovoljen z biološkimi dejstvi, ampak se sprašuje o njihovem pomenu. Zemeljske stvari namreč dobijo pomen le, če so dodeljene edini in absolutni vrednoti – Bogu. Fiziologove trditve je mogoče v veliki meri izpeljati iz antičnega nauka o naravi in egipčanskega verovanja v bogove. Dokumentiramo jih lahko na podlagi številnih antičnih piscev, kot sta denimo Aristotel (*Histora animalium*) ter Plinij (*Naturalis historia*). Fiziolog, tj. naravoslovec, ponuja veliko opisov živali (izstopajo lev, samorog in gož), med katerimi pa so tudi sirene, kentavri ipd. (prim. Klinger & Kraß 2017: 16).

Merseburški urok: v staronemških urokih in zagovorih iz 10. in zgodnjega 11. stoletja naletimo na podobo konja. Najstarejšo najdbo predstavljata *Merseburška uroka* v starovisoki nemščini, ki tematizirata čas pred selitvami narodov in posegata v čas predkrščanske germanske mitologije. Medtem ko je bila formula prvega uroka namenjena rešitvi ujetnika, je drugi *Merseburški urok* poganski blagoslov, ki naj bi pozdravil poškodovano nogo Wotanovega⁴ žrebeta.

3 Jacques Derrida v svojem delu *Žival, ki torej sem* izpostavi, da Bog v *Knjigi stvarjenja* naredi človeka odgovornega za poimenovanje živali. Tako se vzpostavi meja med tistimi, ki poimenujejo in imajo dar govora/jezika, ter onimi, ki so poimenovani, in se zaradi svoje nezmožnosti govorice ne morejo pred tem braniti (prim. Derrida 2010: 35–39).

4 Wotan (tudi Wodan ali Odin) je najvišji bog v germanski mitologiji.

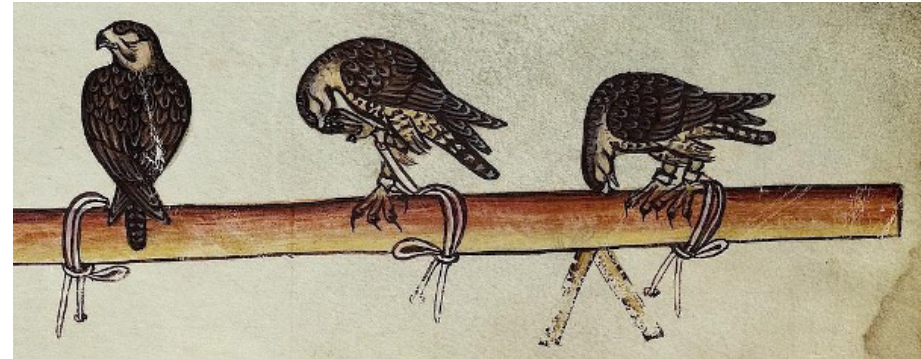
Phol ende Uodan uorun zi holza.
Du uuart demo Balderes uolon sin uuoze birenkiect.
Thu biguol en Sinhtgunt, Sunna era suister,
thu biguol en Friia, Uolla era suister, thu
biguol en Uodan, so he uuola conda:
Sose benrenki, sose bluotrenki,
sose lidirenki:
Ben zu bena, bluot zi bluoda,
lid zi geliden, sose gelimida sin!

Phol in Wotan sta šla v gozd.
Takrat si je Balderjev žrebiček izpahnil gleženj.
Nato ga je zaklinjala (hotela pozdraviti z urokom) Sinthgunt, in
Sunna, njena sestra,
nato ga je zaklinjala (hotela pozdraviti z urokom) Frija, in Volla,
njena sestra,
nato ga je zaklinjal (hotel pozdraviti z urokom) Wotan, kot je do-
ro znal:
kot izpah noge, kot izpah (izliv) krvi,
kot izpah sklepov:
noga k nogi, kri h krvi,
sklep k slepu, naj bodo kot zlepljeni.⁵

*Staronemška knjiga stvarjenja, Starovisokonemški fiziolog in Drugi merse-
burški urok* so konstitutiven literarni material zgodnjega srednjega veka,
ki vključuje živali – iz te tradicije je lahko črpal visoki srednji vek. Ne-
katere živali ostajajo vpete v simboliko, kot so jo izkazovale v pretekli,
zlasti biblični, antični ali poganski tradiciji, nekatere druge pa vstopijo v
krasni novi svet dvorskega in junaškega epa ter v sprva plahe in enostav-
ne, potem pa vedno bolj sofisticirane stihe srednjevisokonemške lirike
kot novi akterji z novimi simbolnimi pomeni.

5 Prevedla Mateja Gaber.

SOKOL V VISOKEM SREDNJEM VEKU

Slika 2: Detajl iz Friderikovega rokopisa *O umetnosti lova s pticami*

V srednjem veku je bil sokol v biološkem smislu veliko manj določen glede na vrsto ujede, kot je to danes (prim. Schulz 2017: 215 ff). Srednjeveška beseda za sokola (*valken*) namreč ne pomeni samo sokola v ožjem smislu (*falco*), temveč tudi nekatere druge ptice ujede, kot je na primer kragulj (*alietus*).⁶ Da je bil sokol pomemben del pragmatičnih besedil, kaže rokopis dela *De arte venandi cum avibus – O umetnosti lova s pticami*, ki je nastal okoli leta 1240 in ga pripisujejo enemu najpomembnejših cesarjev Svetega rimskega cesarstva Hohenštaufovcu Frideriku II. Razkošen rokopis v šestih zvezkih, opremljen z ilustracijami,⁷ velja za izgubljenega. Ohranjena sta dva zvezka, ki ju je kasneje dal izdelati Friderikov sin Manfred in se nahajata v Vatikanski knjižnici pod signaturo Cod.

6 Tudi danes pod izrazom sokolarstvo ne razumemo samo lova s sokoli, kot to denimo navaja SSKJ; temveč na splošno lov s pticami ujedami, torej tudi s skobcem, kraguljem ipd.

7 Domnevamo, da je sam cesar Friderik II. izdelal predloge za ilustracije.

Ms. Pal. Lat. 1071 (Willemsen 1991: 231 ff.)⁸ Seveda je literatura o pticah ujedah, njihovi vzreji, vzgoji in zdravljenju obstajala že veliko prej. Že v zgodnjem srednjem veku (6.–7. stol.) so v sasanidskem Iraku obstajali spisi o sokolarstvu (Driesch in Peters 2003: 101).⁹

Slika 3: Detajl iz Friderikovega rokopisa

O umetnosti lova s pticami

Slika 4: Detajl iz Friderikovega rokopisa

O umetnosti lova s pticami

V srednjeveški dvorski družbi je sokol veljal za prestiž, lovske sokole je bilo težko dobiti, zaradi dolgotrajnega šolanja in vzgoje pa so bili zelo dragi, zato so imeli visoko materialno vrednost. Ne čudi, da je sokol

⁸ Ker so vsi Manfredovi dodatki opremljeni z besedami *Rex* ali *Rex Manfredus*, je rokopis verjetno nastal po letu 1958, kajti šele 10. avgusta istega leta je bil Manfred v palermski katedrali okronan za kralja Sicilije (Willemsen 1991: 233).

⁹ Eden najbolj znanih traktatov o sokolarstvu *Kitab dawari at-tayr* izhaja iz 8. stoletja; njegov avtor je Gitrif ibn Quadama al Gassani, sokolar na dvoru bagdadskega kalifa al-Mahdija (Driesch in Peters 2003: 101).

našel svoje mesto tudi v literarnih besedilih visokega srednjega veka; v pripovedni književnosti so sokoli skupaj z nekaterimi drugimi pticami ujedami zaradi svoje divjosti, ki zahteva dolgotrajno krotenje in vzgojo, zaradi lepote, hitrosti in visokega leta, svojega hrepenenja po svobodi in predatorskih lastnosti, ki so jim jih pripisovali, veljali za simbol viteza. Vse te simbolne pomene povezujemo tudi s sokolovo neustrašno naravo, saj si upa napasti ptice, ki so veliko večje in močnejše od njega – in je v spopadu z močnejšimi pticami tudi uspešen (Germ 2006: 196).

Zelo izrazit primer primerjave sokola z vitezom in obenem takojšnje razlage najdemo že v začetnih verzih nemškega nacionalnega ljudskega epa *Pesmi o Nibelungih* (nastala med 1180 in 1210). Potem ko bralec dobi prve informacije o dvoru v Wormsu in treh burgundskih kraljih in njihovih vazalih, mu pesnik predstavi burgundsko princeso Kriemhildo, idealno podobo lepotice iz ugledne kraljeve rodbine. Kakšno vlogo bo imela v celotnem epu, razkrijejo njene prve sanje o sokolu:

*In disen hôhen êren troumte Kriemhilde,
wie si zuge einen valken, starc schoen und wilde,
den ir zwêne aren erkrummen. daz si daz muoste sehen,
ir enkunde in dirre werlde leider nimmer geschehen.*

*Den troum si dô sagete ir muoter Uoten.
sinekundesnihtbescheiden bazderguoten:
»der valke, den du ziuhest, daz ist ein edel man.
in enwelle got behüeten, du muost in schiere vloren hân.«*

V slovenskem prevodu Mirka Avsenaka je to videti takole:

*V tej sreči pa Kriemhilda imela sen je tak:
gojila je sokola, srčan je bil, krepak.
Raztrgata dva orla spred njenih ga oči:
kaj naj na vsem se svetu še hujšega zgodi?*

*Zaupala te sanje je Uti materi.
Ta pa po svoji sodbi tako jih razloži:
"Tvoj varovanec sokol, to žlahten mlad je mož;
sam bog naj ga ohrani, sicer ob njega boš."
(Pesem o Nibelungih, str. 6).*

Sokol, ki ga je vzgojila princesa, je seveda Siegfried, orla sta njegova morilca burgundski kralj Gunther in njegov vazal Hagen von Tronje. Ne preseneča, da je sokol ravno Siegfried, eden najpomembnejših junakov nemških zgodb iz preteklosti. Njegova nadčloveška moč, ki jo pridobi z ubojem zmaja, njegova izredna hrabrost in nepopisna lepota – vsi ti atributi se pojavijo v Kriemhildinih sanjah o sokolu v popolnoma novi vlogi: kot projiciranje Kriemhildinih želja, kot idealna podoba, ki jo je Kriemhilda oblikovala po svojih predstavah in v duhu dvorske etike.

Da se strašna prerokba o Siegfriedovi smrti, ki jo sanje simbolizirajo, ne bi uresničila, se mlada princesa zaobljubi, da bo za vedno ostala brez partnerja. To se seveda ne zgodi, prerokba se uresniči in Siegfried umre.

Primerjavo s sokolom najdemo tudi v dvorskem romanu *Tristan* (okoli 1210) Gottfrieda Strasbourškega (Gottfried von Straßburg), kjer pesnik z veliko živalsko obarvanimi evfemizmi opiše Izoldo.

*si [Isot]was an ir gelâze
ûfreht und offenbaere,
gelich dem sperwaere,
gestreichet alse ein papegân.
si liez ir ougen umbe gân
als der valke ûf dem aste.
(Tristan, verzi 10992–10997)*

*Njena [Izoldina] drža je bila
pokončna in neprisiljena,
kot jo ima kragulj,
urejena je bila kot papiga.
Z očmi je pogledovala
kot sokol na veji.*

Gottfried Izoldo najprej primerja s kraguljem. Za sodobnega človeka ni kragulj nič manj agresivna plenilska ptica kot sokol, vendar ga pesnik

prav zaradi njegove veličastne drže primerja z Izoldo – za Gottfrieda utelešenje ženske lepote. Drzen in ponosen sokolov pogled pa predstavlja izrazito žensko spogledovanje.

Sokola najdevamo pravzaprav tako v pragmatičnih kot tudi pesniških literarnih vrstah. Mi smo ga iskali v liriki nemškega visokega srednjega veka, ki jo v literarni vedi imenujemo minezang.

MINEZANG

Slika 5: Detajl podobe iz Manessejevega rokopisa

Srednjeveška nemška poezija je skupaj z dvorskim epom in junaškim epom doživela svoj vrhunec v visokem srednjem veku med letoma 1150 in 1300. To obdobje imenujemo t. i. štaufovska klasika, saj je rodbina Hohenštaufovcev, začeni s Friderikom I. Barbaroso, njegovim sinom Henrikom VI. in nato vnukom Friderikom II., pomembno zaznamovala in oblikovala kulturno podobo tega časa. Novi nosilci kulture so postali vitezi, nova prizorišča literarne produkcije plemiški dvori ali viteška slavja, zato se je za nov tip literarnega ustvarjanja uveljavilo tudi

poimenovanje viteška književnost. Ta je bila strogo omejena družbenorazredna književnost, ki je v svoj zaprt kulturni svet vključevala tako ustvarjalce te kulture kot tudi prejemnike.

Izpostaviti želim ozko, vendar nadvse pomembno področje nemške književnosti srednjega veka – liriko. Zaradi osrednje besede, ki postane bodisi naravna bodisi magična gonilna sila v besedilih, namreč *minne*, to liriko imenujemo minezang (Minnesang). Minezang etimološko razlagamo z besedno zvezo ljubeč spomin, čeprav prištevamo k pesmim minezanga tudi besedila, ki segajo onkraj ljubečega spomina in ljubezni, ki je ta spomin ustvarila. Najbolj preprosta razlaga minezanga je, da gre za ljubezen, ki jo (praviloma) vitez v pesmih izkazuje nedosegljivi dami. Ta dama (*frouwe*) je ponavadi žena vitezovega fevdalnega gospoda, vitezova gospodarica, ki je neimenovana in je zato lahko obenem sleherna dama visokega stanu, ki mora ohraniti svojo držo neosvojljivosti in nedosegljivosti. Pesmi minezanga so resda izpovedi prosilcev ljubezni, ki so najbolj oz. le takrat zadovoljni, kadar so neuslišani – takrat govorimo o t. i. visoki ljubezni do *frouwe* (hohe minne), a sčasoma so se pesniki začeli od *frouwe* obračati k običajnim, neplemiškim dekletom (*wîp*), pri katerih so se lahko nadejali ljubezenske uresničitve tako v duhovnem kot tudi v telesnem smislu. Ob tem dekleta niso gledali zviška, temveč so jih s pesmijo povzdignili v sebi enake (Gaber 2023: 92). Večina pesmi v srednjevisoki nemščini je ohranjena v Manessejevem rokopisu oz. t. i. Velikem heidelberškem rokopisu C, ki je nastal na začetku 14. stoletja, čeprav pesmi iz rokopisa datirajo dlje v preteklost, vse do sredine 12. stoletja (prim. Walther in Siebert 1988: VIII–XIV).

Posebno vlogo v minezangu ima tudi sokol, zato se mu bom posvetila v svoji analizi izbranih pesmi srednjeveške ljubezenske lirike ter skušala predstaviti njegov simbolni pomen. Minezengerji kot Kürenberški, Dietmar von Aist in Heinrich von Mügelin so v v svojih pesmih vzpostavili povezavo med sokolom ter vitezom, damo in ljubeznijo. Takšna povezava med človekom dvorske družbe in plemenito lovsko ptico je dejansko

obstajala v resničnem svetu, nato pa se je pojavila tudi v književnosti tega obdobja. V minezangu sokol ne predstavlja zgolj statusnega simbola, temveč postane nedosegljivi objekt hrepenenja mnogih lirskih (tako moških kot ženskih) subjektov. Največkrat simbolizira viteza, lahko pa tudi veselje in radost nad življenjem, kot na primer pri Reinmarju Starem.¹⁰

SOKOL V IZBRANIH PESMIH KÜRENBERŠKEGA, DIETMARJA VON AISTA IN HEINRICHA VON MÜGELNA

Kürenberški: *Pesem o sokolu*

Pesnik Kürenberški, čigar pesmi so ohranjene v Manessejevem rokopisu in Budipeštanskih fragmentih, spadajo v t. i. zgodnji minezang. Sem prištevamo pesmi, ki so v bavarsko-avstrijskem podonavskem prostoru nastale med letoma 1150 in 1170, ko v nemški pesniški ustvarjalnosti še ni provansalskega (trubadurskega) vpliva. *Pesem o sokolu* je napisana v t. i. nibelunški kitici: gre za 4 rimane dolge verze s cezuro po 3. ali 4. poudarjenem zlogu, zato se Kürenberškega omenja tudi kot možnega avtorja nemške nacionalne pesnitve *Pesmi o Nibelungih* (*Das Nibelungenlied*), vendar dokazov za to (še) ni (Gaber 2023: 40).

10 Tako npr. v pesmi *Ich waene, mir liebe geschehen wil*: zu vröiden swinget sich mîn muot / alse der valke envluge tuot – *Jaz vem, da ljubezen k meni hiti*: in duša radostna je vsa / kot sokol v letu vrh neba (Gaber 2023: 66–67).

Slika 6: Podoba Kurenberškega v Manessejevem rokopisu

ICH ZOCH MIR EINEN VALKEN

*Ich zôch mir einen valken mêre danne ein jar.
dô ich in gezamete als ich in wolte han
und ich im sîn gevidere mit golde wol bewant,
er huop sich uf vil hohe und floug in anderiu lant.*

*Sit sach ich den valken schone fliegen.
er fuorte an sînem fuoze sîdine riemen,
und was im sîn gevidere alrot guldîn.
got sende si zesamene die gerne geliep wêllen sîn!*

SEM VZGAJALA SOKOLA

*Sem vzgajala sokola več kot leto dni.
Ko sem ga ukrotila, kot mi srce želi,
ozaljšala sem perje, zlato pripela mu k nogam,
povzpел se je visoko in poletel drugam.*

*Zdaj gledam spet sokola, kako leteti zna.
Nožice mu krasita trakova židana.
In perje rdeče se blešči mu, kot se blešči zlato.
Bog združi naj ljubimca, ki se ljubita srčno.¹¹*

Podobno kot v *Pesmi o Nibelungih* sokol v pesmi simbolizira moškega, verjetno viteza. Glas, ki pripoveduje nekakšno zgodbo o sokolu, je ženski. Žlahtna dama s pomočjo prispodobe o plemenitem sokolu opisuje svoje doživetje z ljubim. Začetni verz *Ich zôch mir einen valken* seveda vedno lahko razumemo dobesedno kot vzrejo sokola, ki je odletel. V prenesenem pomenu (na metaforični ravni) pa lahko vzrejo sokola enačimo z vzgojo mladega plemiča. V navadi je namreč bilo, da so plemiške sinove pošiljali na

¹¹ Prevedla Mateja Gaber (Gaber 2023: 41).

ugledne dvore, da bi jih vzgojili v viteze. Tako je vzgoja sokola pravzaprav vzgoja mladega oprode oz. njegova pot do viteza v skladu z dvorsko kulturo. Podobno lahko ozaljšano perje razložimo kot nagrado za uspešno vzgojo, sokolov polet v svobodo pa odhod mladega viteza drugam. Ženska (ženski glas) nadaljuje s pripovedovanjem zgodbe in poroča, da je videla leteti sokola v čudovitem letu. Njegove nožice krasijo svileni trakovi, njegovo perje je ozaljšano z zlatom. Trakovi so v književnosti priljubljena prisposoba za ljubezenske vezi, kar bi lahko pomenilo, da je sokol še vedno vezan na nekdanjo ljubljeno gospodarico, ali nasprotno – da se je pustil vezati drugi ljubici. Obenem svileni trakovi v pesmi očitno aludirajo na dvorsko okolje – okolje, kjer je minezang nastajal (Meyer 2002: 424). Zlata bleščava perja je nekoliko nenavadna, saj so srednjeveške vrste sokolov, ki so se v Evropi ohranile do danes, sive, sivo-rjave ali sivo-črne. Resnična lepota lovskega sokola, ki ga je srednjeveško plemstvo zelo cenilo, ni bila v njegovi barvi perja, temveč v njegovih lovskih sposobnostih, v plenilskih veščinah, ki so jih razvijali z načrtno vzrejo in urjenjem. Primarni cilj vzgoje je v spremembi sokolove narave in temelji na pedagoškem načelu. Vendar pa cilj procesa usposabljanja in vzgoje ni izriniti vseh divjih lastnosti, temveč ohraniti sokolovo naravno lovsko sposobnost na visoki ravni in ga – v nasprotju z njegovo naravo – vezati na človeka (Dörrich C. in Friedrich U. 2003: 34 ff.). Če to prenesemo na viteza, pomeni, da so dvorska vzgoja, izobrazba in *minne* plemenitega človeka (pre)oblikovali v plemenitega viteza. Zlato bleščeče sokolovo perje se kaže kot odsev njegove plemenite notranjosti, ki jo je pridobil z ustrezno vzgojo. Tako podoba sokola ni zgolj metafora za določenega ljubega/ljubimca, temveč je obenem simbol za nov ideal moškosti. Z opisom sokola je Kürenberg zasnoval tako prepričljivo podobo novega moškega (viteškega) ideala, da so še mnogi kasnejši pesniki v prisposobi sokola videli programski vzorec.

Dietmar von Aist: Gospa vsa samcata je stala

»Pod imenom Dietmar von Aist je v Manessejevem in Weingartnerškem rokopisu ohranjenih 45 kitic, ki jih lahko povežemo v 17 pesmi. Danes velja mnenje, da je Dietmarjevih samo četrtnina teh pesmi, kajti pesmi so si po strukturi in slogu tako različne, da jih težko pripišemo samo enemu avtorju« (Gaber 2023: 43).

Slika 7: Podoba Dietmarja von Aista v Manessejevem rokopisu

Slika 8: Podoba Dietmarja von Aista v Weingartnerškem rokopisu

EZ STUONT EIN FROUWE ALLEINE

*Ez stuont ein frouwe alleine
und warte uber heide
und warte ire liebe,
so gesach si valken fliegen.
»sô wol dir, valke, daz du bist!
du fliugest swar dir liep ist:
du erkîusest dir in dem walde
einen bóum der dir gevalle.
alsô hân ouch ich getân:
ich erkós mir selbe einen man,
der erwêlten mîniu ougen.
daz nîdent schoene frouwen.
owê wan lânt si mir mîn liep?
jô engerte ich ir dekeiner trûtes niet.«*

GOSPA VSA SAMCATA JE STALA

*Gospa vsa samcata je stala,
čez resave je pogledovala,
za ljubim je pogled uprla,
sokola v letu je uzrla.
»Dobro tebi je, ah, sokol moj!
Lahko letiš, ves svet je tvoj.
Poiščeš v gozdu, ah, lahko
med mnogimi najlepše si drevo.
Jaz enako sem ravnala.
Sama sem si ljubega izbrala.
Ob njem oči so se zalesketale,
zavidajo mi lepotice zale.
Zakaj ljubezni moje ne puste?
Saj sama nočem njihovih, gorje!«¹²*

Vzorec, ki ga je osnoval Kürenberški, se pri Dietmarju von Aistu kaže v (verjetno njegovi) pesmi *Gospa vsa samcata je stala*, ki bi jo glede na motiviko prav tako lahko naslovili *Pesem o sokolu*. Sokol je prispodoba ljubega, ki ni več navzoč. V primerjavi s Kürenberškim, pri katerem se pesem začne s samogovorom ženskega glasu, pa Dietmar začne z opisom situacije, ko dama pogleduje čez grajski zid po resavah. V ospredje stopi narativnost. Šele ko uzre sokola, začne z monologom. Opazna je vporednica med stoječim drevesom, ki si ga sokol izbere po svoji volji, ter stoječim ženskim likom za grajskim obzidjem. Tako drevo kot dama v svoji statičnosti podobi predstavljata nasprotje svobodnemu sokolu. Situacija se spremeni, ko dama spregovori. Takrat se njena statičnost spremeni v svobodo, saj izvemo, da si je sama izbrala svojega ljubega. »Grajska gospa upa, da je svobodna izbira ljubega v sicer zaprti dvorski etiketi mogoča. Tako neukročeni, divji sokol v Dietmarjevi pesmi postane simbol svobodne izbire partnerja« (Gaber 2023: 44). Toda medtem ko je sokol v svojem letu svoboden, ostaja ženski lik podrejen družbenemu dogovoru srednjega veka. Svoboda ženske je omejena na njene misli in predstave (McDonald 1983: 150). Sokolova svoboda je vsekakor primerljiva s svobodo ženskega lika, vendar je realizacija ljubezni oz. izbire partnerja pri ženski skorajda nemogoča, kajti jasno je, da v srednjeveški družbi 12. stoletja ženska ni mogla svobodno izbirati partnerja. Pa vendar ostaja sokol v pesmi element, ki ženskemu liku vsaj pomaga artikulirati svojo željo po svobodni izbiri partnerja, s tem pa njegova podoba deluje drugače kot pri Kürenberškem. Morda pa je sokol gospa sama, saj je primerjava z njim očitna: *Jaz enako sem ravnala. / Sama sem si ljubega izbrala.*

12 Prevedla Mateja Gaber (Gaber 2023: 44).

Heinrich von Mügeln: Ein frouwe sprach

Tretja pesem, ki tematizira sokola, je delo Heinricha von Mügelna (1320–1372). Heinrichova pesem je nastala skoraj 200 let kasneje kot *Pesem o sokolu* Kürenberškega in kot taka ne spada v visoki srednji vek, vendar ohranja vzorec zapuščene grajske gospe, katere sokol je odletel v neznano. Skoraj vse Heinrichove pesmi (za zdaj jih poznamo 16), najdemo v rokopisu, ki ga že od leta 1798 hrani Univerzitetna knjižnica v Göttingenu, posamezne pesmi pa je moč najti tudi v nekterih drugih srednjeveških rokopisih. Heinrich von Mügeln je pisal pesmi v tradiciji minezanga ter alegorično-religiozne in zgodovinske pesnitve. Priljubljene so bile tudi njegove basni, v katerih je zgodbe skrčil v kratke pesmi (Gaber 2023: 124).

Slika 9: Podoba iz dela *Der Meide Kranz* (Cod. Pal. germ. 14) pesnika Heinricha von Mügelna prikazuje, kako cesar Karel IV. posluša argumente znanosti in umetnosti o tem, katera od njiju si zasluži prednost.

EIN FROUWE SPRACH

*Ein frouwe sprach: »min falk ist mir entflogen
so wit in fremde lant.
des ich fürcht, den ich lange han gezogen,
den feßt ein fremde hant.
ich han der truwe fessel
im gar zu lang gelan.
des brut die afterruwe sam ein nessel
min herze sunder wan.*

*Ich hoffe doch, das er mir kumet wider,
wie er nu sweimet wit.
wann er verlüst die schell und das gefider
bricht und die winterzit
im drouwet und die beiße
vergat und rist der hag,
so swinget er dann wider in sinen weiße,
wann er nicht fürbaß mag.*

*Ach, hett ich einen blafuß für den falken:
ab er nicht wer so risch,
doch blib er stan uf mines herzen balken.
was hilfet mich der fisch,
der in des meres grüfte
wart alles angels fri?
mich stüret klein der vogel in der lüfte,
wie edel das er sí.«*

JE PRAVILA GOSPA

*Je pravila gospa: »Moj sokol odletel je
v dežele daleč proč.*

*To me plaši: njeĝa, veselje moje,
zdaj tujec vzgaja, kot jaz sem ga nekoč.*

*Okove najine zvestobe
zrahljala sem preveč.*

*Prepozno kot kopriva pečejo tegobe
v srcu – vse je preč.*

*In vendar upam, da se vrne k meni
od tam, kjer zdaj leti.*

*Ko glas utihne in perje se mu zlomi v zasneženi
noči, in ko zima mu grozi.*

*Obdobje lova mine
in zadnji listi padejo na tla.*

*Takrat poletel v moje bo bližine,
saj le tukaj je doma.*

*Ah, ko drugo ptico, ne sokola, bi imela,
ki manj hitra bi bila.*

Za vedno v srcu mojem bi sedela.

*Riba z dna morja,
kdo od nas jo ceni,*

ako v past ne ujame se?

*Saj ptica v zraku nič mi ne pomeni,
tudi plemenita ne.«¹³*

V pesmi Heinricha von Mūgelna je tako kot pri Dietmarju jasna identiteta govorečega subjekta: ženski glas toži po svojem sokolu. Ne moremo se izogniti primerjavi sokola z viteškim ljubimcem, kot je to primer v zgodnjem minezangu pri Kūrenberškem in Dietmarju von Aistu. Motiv okovov spominja na židane trakove pri sokolu Kūrenberškega. Začetna žalost zaradi izgube drage ptice se spremeni v upanje, da se bo ptica vrnila, ko bo čas lova minil. Zdi se, da lirski subject, *frouwe*, gradi svoje upanje po sokolovi vrnitvi na podlagi njegove pripadnosti in ne na podlagi njegove želje po svobodi. V zadnji kitici vključi alternativo, da bi bilo morda bolje imeti kakšno drugo, manj plemenito ptico, ki bi bila bolj domača. V jeziku minezanga bi to pomenilo: »Lieber zu niedrig lieben als zu hoch« (Kern 2002: 573). V zadnjih dveh verzih sledi spoznanje, da stalno fizično posedovanje sokola ni mogoče: »[Kajti] odvzeti sokolu lastnost, ki ga zaznamuje, namreč hitrost [in svobodo], pomeni odvzeti mu njegovo bistvo. Podobno je z vitezom: če ne gre v daljne dežele in če se bojuje, potem to ni vitez. Tako je situacija z (občasno) nenavzočnostjo ljubega nujna, če želi ohraniti attribute, ki ga naredijo viteza« (Gaber 2023: 127). Dobra in pametna dvorska dama mora namreč znati razumeti, kako zopet pridobiti svojega viteškega ljubimca, če jo je zapustil, podobno kot zna sokolar zvabiti nazaj svojega sokola, potem ko je ta odletel od njega (prim. Hensel 1903: 634).

SKLEPNE UGOTOVITVE

Ena najpomembnejših živali visokega (nemškega) srednjega veka v pragmatičnem in nato tudi umetniškem smislu je sokol.

V izbranih pesmih srednjeveške nemške lirike avtorjev Kūrenberškega, Dietmarja von Aista in Heinricha von Mūgelna je osrednja prisposoba v besedilu ravno sokol. Ta prisposoba, ki se izkaže kot prisposoba viteškega ljubimca, zadeva neimenovanega ljubimca ter s tem daje možnost

slehernemu. Zaradi svoje ubikvitarne prepoznavnosti preide iz metaforičnega v simbolno. Podoba sokola ni univerzalna, ampak specifična in jo lahko razložimo z določeno kulturno in literarnozgodovinsko, namreč srednjeveško dvorsko konstelacijo; uvaja popolnoma spremenjen ideal moškosti, ki je prežet z notranjimi vrednotami, dvorsko vzgojo in žensko ljubeznijo. V tem kontekstu je simbol sokola monokavzalen.

Opaziti je vzorec, katerega izhodiščno situacijo je postavil pesnik zgodnjega minezanga Kürenberški v svoji *Pesmi o sokolu*. Začetna pastoralna scena uvaja lirski subjekt (v vseh obravnavanih primerih je to jokajoč in zapuščen ženski lik, ki toži po oddaljenem sokolu), ki je investiral v vzrejo/vzgojo sokola, uspeh investicije pa je negotov; sokol je odletel, morda je izgubljen ali se nahaja pri novi gospodarici. Skoraj enak vzorec najdemo pri Dietmarju von Aistu v pesmi *Gospa vsa samcata je stala*, le da pesnik začetno dramatičnost in odsotnost sokola nadomesti z narativnim uvodom; podobno stori Heinrich von Mügelin v pesmi *Je pravila gospa*. Čeprav gre pri izbranih besedilih za ljubezenske pesmi, je sama zgodba o ljubezni nebistvena. Pesnik ne razpravlja o prednostih in slabostih ljubezenske zveze – pred nami so zgolj žalostne pesmi, ki so prepravljene s čustvi zapuščenih gospa.

VIRI IN LITERATURA

- CODEX MANESSE. Dostopno na spletu: https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg_848 (citirano 31. 12. 2022).
- DAS NIBELUNGENLIED (2016). Stuttgart: reclaims Universal-Bibliothek Nr. 642.
- DERRIDA, Jacques (2010): *Das Tier, das ich also bin*. Dunaj: Passagen Verlag, str.35–39.
- DÖRRICH, Corinna in FRIEDRICH, Udo (2003): Bindung und Trennung – Erziehung und Freiheit. Sprachkunst und Erziehungsdiskurs am Beispiel des Kürenberger Falkenliedes. V: *Der Deutschunterricht*, 55, str. 30–42.

- DRIESCH, Angela von den in PETERS, Joris (2003): *Geschichte der Tiermedizin*. Stuttgart: Verlag für Medizin und Naturwissenschaften.
- GABER, Mateja (2023): *Minezang. Nemška srednjeveška lirika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. Univerza v Ljubljani.
- Germ, Tine (2006): *Simbolika živali*. Ljubljana: Modrijan, str. 196–199.
- GOTTFRIED VON STRASSBURG (1996): *Tristan*. Band 2. Stuttgart: Philip Reclam.
- HENSEL, Werner (1906): Die Vögel in der provenzalischen und nordfranzösischen Lyrik des Mittelalters. V: *Romanische Forschungen* 26, 2 zv. Frankfurt ob Majni, str. 584–670. Dostopno na spletu: <https://www.proquest.com/openview/48728220b94952d38041076c3292373b/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1817548> (citirano 1. 1. 2023).
- JANKO, Anton (1982): Zweiter Merseburger Zauberspruch. V: Janko, Anton: *Altdeutsche Texte*, str. 20. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KATEN, Alfred ten: *Träume Kriemhilds*. Dostopno na spletu: http://www.nibelungenlied-gesellschaft.de/03_beitrag/katen/ten-katen.html (citirano: 31. 12. 2022).
- KERN, Manfred (2002): Der veruhnte Falke. Anmerkungen zu einer möglichen Ästhetik der spätmittelalterlichen Liebeslyrik. V: *Neophilologus* 86, str. 567–586.
- KIBELKA, Johannes: Heinrich von Mügelin. V: *Neue Deutsche Biographie* 8 (1969), str. 417–418. Dostopno na spletu: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118548417.html#ndbcontent> (citirano 31. 12. 2022).
- KLINGER, Judith in KRASS, Andreas (2017): Einführung. V: *Tiere: Begleiter des Menschen in der Literatur des Mittelalters*. Köln: Böhlau Verlag, str. 9–30.
- McDONALD, William (1983): The Falcon in Late-Medieval German Love Poetry. V: *Fifteenth Century Studies*. Vol. 6, (Jan 1, 1983). Stuttgart: Boydell and Brewer, str.149–170. Dostopno na spletu: <https://www.proquest.com/docview/1311938420> (vpogled 31. 12. 2022).
- MEYER; Matthias (2002): Von Falken, Trappen, Eulen und Hirschen. Ein liederlicher Liebeszoo. V: *Neophilologus* 86, str. 417–435.
- PASTOREAU, Michel (2005): Die Tierwelt. V: DALARUN, Jacques (ur.): *Das leuchtende Mittelalter*. Darmstadt: Primus Verlag, str. 53–93.

PESEM O NIBELUNGIH (1972): Ljubljana: Mladinska knjiga.
SCHULZ, Ronny F. (2017): *sô wol dir, valke, daz du bist!* – Falken als Begleiter des Menschen im Minnesang. V: KLINGER, Judith in KRASS, Andreas (ur.): *Tiere: Begleiter des Menschen in der Literatur des Mittelalters*. Köln: Böhlau Verlag.
SCHWEIKLE, Günther (1993): *Mittelhochdeutsche Minnelyrik I, Frühe Minnelyrik*. Stuttgart: Metzler Verlag.
WALTHER, Ingo F./SIEBERT, Gisela (ur.) (1988): *Codex Manesse. Die Miniaturen der Großen Heidelberger Liederhandschrift*. Frankfurt ob Majni: Insel Verlag.
WILLEMSSEN, Carl Arnold (1991): Kommentar. V: *Das Falkenbuch Kaiser Friedrichs II., Vollständige Wiedergabe des Codes Ms. Pal. Lat. 1071 "De arte venandi cum avibus" der Bibliotheca Apostolica Vaticana*. Dortmund: Harenberg Kommunikation.

Slika 7: https://en.wikipedia.org/wiki/Dietmar_von_Aist#/media/File:D_v_aist.jpg (citirano 2. 1. 2023).
Slika 8: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7b/Dietmar_von_Aste.jpg (citirano 2. 1. 2023).
Slika 9: https://de.wikipedia.org/wiki/Heinrich_von_M%C3%BCgeln#/media/Datei:Cpg14_Blatt_2v.jpg (citirano 2. 1. 2023).

SEZNAM SLIK

Slika 1: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0d/Guldhorne-DO-10765-original.jpg> (citirano 2. 1. 2023).
Slika 2: <https://completeatbirder.files.wordpress.com/2015/06/falcons.jpg> (citirano 2. 1. 2023).
Slika 3: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:De_arte_venandi_cum_avibus#/media/File:De_arte_venandi_cum_avibus1.jpg (citirano 2. 1. 2023).
Slika 4: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:De_arte_venandi_cum_avibus#/media/File:Falconry_Book_of_Frederick_II_1240s_detail_falconers.jpg (citirano 2. 1. 2023).
Slika 5: https://medial.faz.net/ppmedia/aktuell/wissen/3378562017/1.3606877/top1_page_wide-retina/alles-gut-mit-dame-und-falke.jpg (citirano 2. 1. 2023).
Slika 6: https://en.wikipedia.org/wiki/Der_von_Kürenberg#/media/File:Codex_Manesse_Der_von_Kürenberg.jpg (citirano 2. 1. 2023).